

UŽÍVÁNÍ GENDEROVĚ INKLUZIVNÍ ČEŠTINY VE ŠKOLE

Jamie Rose, 2020

Mnoho z nás si pravděpodobně vzpomíná na raná školní léta, kdy jsme se snažily* i smířit se se špatnou známkou z diktátu, kterou jsme dostaly* i kvůli hrubkám ve shodě podmětu s přísudkem. Některé* ří jsme také pravděpodobně přemýšlely* i, proč na tom vlastně vůbec záleží – jak moc je důležité, abychom užitím „-i“ na konci slovesa potvrdily* i, že ve skupině je jeden nebo více mužů, ačkoliv absolutně nemáme pojetí o potenciálně důležitějších věcech, jako třeba jestli skupinu tvoří tři, nebo tři tisíce lidí.

Skutečnost je taková, že čeština se snaží reflektovat rod (nikoliv pohlaví, jak vidíme třeba v případě slova „píseň“, která žádné pohlaví nemá) podmětu v koncovce přísudku, protože nám to umožňuje v některých případech daný přísudek kompletně ze věty vypustit bez toho, aniž by došlo k jejímu nepochopení. Bohužel způsob, kterým čeština v tomto směru funguje, reflektuje také dvě problémové skutečnosti. Zaprvé, že v užívání našeho silně genderovaného jazyka nadále převládá tzv. generické maskulinum – tedy to, že když skupinu lidí ve třídě označíme jako „studenty“, nedopouštíme se žádného gramatického přešlapu, ale pokud bychom tu samou skupinu označily* i jako „studentky“, ačkoliv byl její součástí byl ba jediný chlapec, šlo by o gramatickou chybu a daný chlapec by se pravděpodobně cítil uražen. Generické maskulinum v moderním jazyce je přežitkem z dob, kdy jedinými skutečnými subjekty v jazyce mohli být muži, zatímco ženy byly vnímány jako méněcenné. Zadruhé, způsob, kterým gramatický rod v češtině funguje – alespoň pokud se mluví/píše o lidech – nedává žádný prostor těm, které* ří z hlediska své genderové identity nespádají mezi muže ani ženy. Jejich žitou zkušenost a jejich chápání sebe sama není z hlediska spisovné češtiny – alespoň tak, jak ji aktuálně kodifikuje Ústav pro jazyk český – možné adekvátně reflektovat. Je důležité však mít na paměti, že jazyk jako systém není tvořen institucemi jako ÚJČ, ale je tvořen lidmi, kteří jazyk používají. A v případech, kdy aktuální forma jazyka přestává adekvátně reflektovat realitu, ve které žijeme, je potřeba začít jazyk této realitě přizpůsobovat.

Vzhledem k tomu, že rok od roku jsou nebinární lidé, v souvislosti se svou identitou, čím dál tím viditelnější a otevřenější, existuje poměrně vysoká pravděpodobnost, že i mezi těmi, koho budete vyučovat, budou nebinární osoby. Ačkoliv otázka genderové rovnosti a neutrálnosti je relevantní pro všechny, gramatická neutrálnost se nejvíce dotýká právě nebinárních osob, které často svou identitu schovávají nejen proto, že se mohou bát negativních reakcí, ale také proto, že čeština k tomuto tématu není příliš přívětivá. Zejména vyučující jsou často prvními osobami mimo rodiče, které děti a mladí lidé chápou jako autoritu, a jejich pozitivní přístup k otázkám genderové rovnosti, ať již v otázkách praktických, ale i jazykových, může mít velmi pozitivní vliv na transgender, nebinární a genderově nekonformní osoby do budoucna. Zde je pár základních doporučení pro to, jak v kontextu školy pracovat s neutrálním a genderově férovým jazykem:

1. Pokud možno, vyhněte se generickému maskulinu nebo ho přinejmenším používejte strategicky a rozmyslem. Ideální je nahradit generické maskulinum pro skupiny lidí nějakou variantou, která je genderově neutrální – „studentstvo“ či „studující“ namísto „studenti“; „družstvo“ namísto „mužstvo“ apod. V mnoha případech se setkáte s tím, že

potenciální neutrální varianta je příliš kostrbatá nebo označuje něco jiného. V těchto případech je nejlepší uvést maskulinum i femininum – „studenti a studentky“ či „studentky a studenti“ (s pořadím si můžete pohrát, ostatně z pohledu generického maskulina bývá maskulinum vždy první, proč tedy je neprohodit?).

2. Pokud si nejste jistě*í, v jakém rodě či tvaru někoho oslovit, naslouchejte tomu, jaký rod či tvar užívají samy*í pro sebe. Trans a nebinární lidé se příliš často setkávají se situacemi, kdy o sobě mluví např. v ženském rodě několik minut, načež následně na ně někdo zareaguje a osloví je v rodě mužském. Pokud si stále nejste jistě*í, můžete se zkusit zdvořile zeptat přímo, jaký gramatický rod užívají. Můžete také zkusit zeptat se na nějakou drobnou věc v přítomném čase (který není genderovaný ve slovesech): „Jak se dneska máte?“ -> „No, nic moc, v noci jsem toho moc nenaspal.“
3. Nepokoušejte se odhadnout, jaký rod nebo tvar konkrétní osoba užívá, podle toho, jak se prezentuje. Ne všichni lidé, kteří se líčí a nosí šaty, nutně užívají ženský rod. Jméno ve třídnicí vám také příliš neprozradí, protože může jít o jméno neutrální nebo jméno, které si plánují změnit.
4. Vždy respektujte gramatické formy, které jednotlivci užívají pro sebe. Jednotné číslo v minulém čase – zejména v mluvené podobě – bývá pro neutrální češtinu často velkým kamenem úrazu a často se můžete setkat s nebinárními lidmi, kteří užívají pouze maskulinum, nebo pouze femininum, protože mají pocit, že pro ně čeština zatím nemá příliš mnoho možností. To v žádném případě nelze brát pro všechny nebinární osoby. Někteří lidé, po vzoru angličtiny, pro sebe například používají množné číslo. Nejde o to, že se vnímají jako vladaři, ale o to, že množné formy nejsou v mluvené češtině tolik genderované.
5. Správný rod užívejte i v případě, že daná osoba není zrovna ve vaší blízkosti. Skutečný respekt k transgender a nebinárním lidem znamená, že jejich genderovou identitu neberete jako jakousi „hru“, kterou před nimi hraje pro jejich vlastní komfort, ale že je opravdu v dané identitě vnímáte a jste ochotni se za ně postavit.
6. Podobně, pokud zaslechnete lidi, kteří užívají nesprávný rod pro danou osobu, opravte je. Je možné, že nevědí, že daná osoba je nebinární nebo trans, nebo že se třeba v danou chvíli přeřekli. Přeřeknutí či nevědomost je samozřejmě přijatelnou omluvou, ale jsou situace, kdy to lidé dělají záměrně, protože vědí, že jejich tzv. misgenderování může trans a nebinárním lidem ublížit – to by se v žádné případě tolerovat nemělo.
7. Nebojte se být kreativní a posunovat hranice jazyka, když zrovna nemluvíte o konkrétních jednotlivcích. Neutrální formy češtiny jsou teprve ve svých začátcích a je těžké odhadnout, jakým konkrétním směrem se budou ubírat do budoucna. Ačkoliv množné formy většinou nejsou příliš rodově odlišeny v mluvené češtině, v psané češtině si můžete pohrát například s užíváním koncovek „-í“ a „-y“ současně: „Včera jsme byli.“ „Vypočítaly to skvěle.“ Můžete to zkusit také přes hvězdičky nebo lomítka (která se už tak běžně užívají ve stylu „student/ka“ nebo „on/a“) – „byli*y“; „byly/i“ atd.
8. Uvažujte strategicky a v širším společenském kontextu. Ačkoliv genderované vyjadřování při oslovování jednotlivých lidí je důležité mít správné, v jiných otázkách se od vás nutně nečeká, že začnete ze dne na den užívat češtinu, která je sice neutrální, ale které nikdo jiný nerozumí.

Jazyk se vyvíjí společně s jeho užíváním, a proto je důležité posunovat jeho hranice tak, že společnost se začne posunovat přirozeně s nimi. Bez nás se to nezmění, ale bez konsenzu ostatních uživatelů jazyka také ne. Nejlepší je tedy postupně začleňovat neutrální styly do svého vyjadřování v prostředích, kde ve vyjadřování máte více volnosti (v mluvené češtině, na sociálních sítích atd.), a otevírat konverzace s jinými vyučujícími o těchto tématech. Cílem genderové neutrálnosti není lidi omezit v tom, jak se mohou vyjadřovat, ale naopak je osvobodit od omezení, která existovala po staletí a kterých si možná ani nejsou vědomy*ⁱ